

6. Ковалик І., Мацько Л., Плющ М. Методика лінгвістичного аналізу тексту. – С. 7.
7. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2003. – С. 206.
8. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: Навч. пос. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – С. 360.
9. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту у шкільному курсі української мови: Посібник для вчителів. – К.: Рад. шк., 1986. – 168.
10. Пентилюк М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – №3. – С.30.
11. Пентилюк М.І. Формуючи риторичну особистість // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5. – С.85.
12. Словник – довідник з української лінгводидактики / За ред. М. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000. – С.627.
13. Степанов Ю. Альтернативный мир. Дискурс. Факт и принцип причинности // Язык и наука конца 20 века. – М., 1995. С. 44-45.
14. Трунаєва А.Текстоцентричний підхід до викладання української мови // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2006. – № 12. – С. 7-8.
15. Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000. – С.291.

УДК 370

О.О. Юринець

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У статті автор обґрунтовує теоретичні аспекти формування у студентів відповідальності як риси особистості та професійної якості педагога. Визначаються найбільш важливі фактори формування відповідальності у поєднанні із рефлексивним ставленням студента до власної діяльності в процесі педагогічної практики.

In the article an author grounds the theoretical aspects of forming for the students of responsibility as lines of personality and professional quality of teacher. The most essential factors of forming of responsibility are determined in combination with reflex attitude of student toward own activity in the process of pedagogical practice.

Соціально-економічні перетворення, які здійснюються в Україні, зумовлюють значні зміни в розвитку системи освіти та підготовці майбутніх учителів. Стрімке зростання інформатизації суспільства, швидкий розвиток науки, техніки і виробництва, що відбуваються в усьому світі й Україні зокрема, потребують якісного піднесення інтелектуального потенціалу підростаючого покоління. Оновлення всіх ланок життя в умовах ринкової економіки зумовлює підсилену увагу до професійної підготовки майбутніх фахівців, формування в них соціальної і трудової активності. У Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті зазначається: “В Україні має стверджуватися стратегія прискореного, випереджувального інноваційного розвитку освіти і науки; повинні забезпечуватись умови для розвитку, самоствердження і самореалізації особистості впродовж життя”.

Перед вищою школою стоять завдання підготовки висококваліфікованих фахівців різних спеціальностей, творчих особистостей, готових до постійного самовдосконалення. Ці завдання вимагають від педагогічної науки перегляду та подальшого дослідження ряду проблем, зокрема й підвищення ефективності психолого-педагогічних предметів у професійно-педагогічному становленні майбутніх учителів, тому що сьогодні виникає потреба саме в «якісному педагогові, який зумів би виявити себе сповна, доносячи до дитячого розуму всі тонкощі різних наук».

Формування педагога нового типу – національно свідомого, креативного, мислячого, самокритичного, з високою педагогічною відповідальністю – можливе лише за умови наближення навчання у педагогічному навчальному закладі до реальної професійної

діяльності. Адже становлення вчителя, як і будь-якого фахівця, визначається не лише глибоким знанням основ наук, а й постійним удосконаленням професійних умінь і навичок, саме від цього значною мірою залежить якість навчання.

Якнайповніша характеристика професійно значущих якостей вчителя, на наш погляд, подана В.А. Сластьоніним: «Вчитель не тільки професія, суть якої транслювати знання, а висока місія творення особистості, що стверджує людину в людині». В зв'язку з цим мета педагогічної освіти може бути представлена як безперервний загальний і професійний розвиток вчителя нового типу, якого характеризують:

- висока громадянська і соціальна відповідальність;
- любов до дітей, потреба і здатність віддати їм своє серце;
- справжня інтелігентність, духовна культура, бажання і уміння працювати разом з іншими;
- високий професіоналізм, інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень;
- потреба в постійній самоосвіті і готовність до неї;
- фізичне і психічне здоров'я, професійна працездатність.

Досягнення компетентності можливе тільки за умови прояву відповідального ставлення до засвоєння професійних знань і умінь. Тому серед багатьох компонентів компетентності особистості особливої уваги заслуговує відповідальність, яка, характеризуючи істотну сторону професійно-етичної культури, виступає моральним регулятором професійної поведінки вчителя.

Компетентності без відповідальності за результати своєї праці не може бути. Саме відповідальність є системоутворюючим чинником, який об'єднує всі елементи компетентності і дозволяє досягти певного рівня її сформованості в період навчання і у професійній діяльності.

Серед різноманіття професійних якостей вчителя особливої уваги заслуговує відповідальність, яка характеризує важливу сторону професійно-моральної культури вчителя і є регулятором результативності професійної діяльності вчителя.

Професійно компетентна людина успішно розв'язує завдання навчання і виховання, досягає бажаних результатів, досягає майстерності, має й усвідомлює перспективу свого розвитку, соціально-активна у суспільстві, віддана педагогічній професії, нестандартно підходить до педагогічного процесу.

Сучасний вчитель повинен безперервно самовдосконалюватися, саморозвиватися, безперервно підвищувати загальну і професійну культуру, вести пошукову діяльність, забезпечувати оптимальний варіант організації навчально-виховного процесу з метою формування творчої особистості.

Майстерність полягає лише у наявності бажання і вміння працювати, і відкривається тому, хто буде наполегливо йти до неї.

Педагогічна відповідальність як компонент професійної компетентності вчителя на даному етапі маловивчена. У структурі педагогічної компетентності не всі вчені виділяють педагогічну відповідальність як компонент, але припускають її наявність.

В.А. Сластьонін серед професійно значущих якостей вчителя виділяє високу громадянську і соціальну відповідальність.

Відповідальність студента як важливу професійну якість особистості майбутнього спеціаліста розглядали К.А. Абульханова-Славська, Ю.Д. Мішина, А.В. Петровський та інші.

Ю.Д. Мішина, досліджуючи психолого-педагогічні умови розвитку відповідальності у студентів вищих педагогічних навчальних закладів, відзначає, що відповідальність формується в основному в студентському віці, пов'язано це з періодом професійного самовизначення, становленням морально-ціннісної самосвідомості.

А.В. Петровський вважає, що основними психологічними особливостями студентського віку є: зміцнення морально-вольових якостей, самостійності, самокритичності,

прийняття відповідальних рішень – вибір і оволодіння професією, вибір стилю і місця в житті.

Відповідальність студента як майбутнього спеціаліста має об'єктивну і суб'єктивну сторону.

Об'єктивні показники відповідальної поведінки – це віддзеркалення соціальних взаємин у навчальній і професійній діяльності – обов'язковості, старанності, пунктуальності, результативності. До суб'єктивних чинників відносяться – відповідальність за отримання знань, саморозвитку, актуалізацію потенційних можливостей і здібностей.

Питання педагогічної відповідальності студентів педколеджу як майбутніх фахівців особливо актуальне, враховуючи особливості сучасного освітнього процесу, що виявляються:

- у комп'ютеризації і технологізації навчання;
- ідеї безперервності освіти впродовж всього життя людини;
- переході від репродуктивної до продуктивної навчальної діяльності;
- евристичності навчальної діяльності, її творчого характеру;
- перенесенні акценту з навчальної діяльності викладача на пізнавальну діяльність учня;
- гуманізації освіти.

Іншою важливою причиною вивчення методології формування педагогічної відповідальності студентів педагогічних навчальних закладів I-II рівня акредитації є потреба подолання бар'єрів:

1. Соціально-психологічний. Це суперечності між активним розвитком фізичних, інтелектуальних сил молоді людини і визначеним лімітом часу, економічними обмеженнями в задоволенні його потреб.
2. Адаптаційний. Суперечності між старими і новими умовами життя. Це часто пов'язано із зміною місця проживання, соціального оточення, істотної зміни матеріальних можливостей, характеру взаємин суб'єктів навчального процесу, побутових умов.
3. Мотиваційний. Пов'язаний з тим, що вступ до даного навчального закладу на конкретний факультет є запланованим і бажаним далеко не у всіх студентів.
4. Дидактичний. Між прагненням до самостійності в способах отримання знань і консервативними формами підготовки, або навпаки, між репродуктивними шкільними навичками отримання інформації і необхідністю самостійно її здобувати, різні вимоги при контролі і оцінці навчально-пізнавальної діяльності.
5. Інформаційні. Велика кількість інформації і обмежені ресурси для її опрацювання, проблеми редукації, спрощення наукового знання. В цілому, збільшення термінів дорослішання в сучасній цивілізації, пов'язане з тенденціями розвитку.

Відмітимо, що ми розглядаємо дані суперечності не як перешкоди, а як джерело розвитку студентів і викладачів. На тлі загальнометодологічних особливостей сучасної освіти загострюється питання розвитку педагогічної відповідальності майбутніх вчителів. Це пов'язано з бурхливим зростанням освіти в нашій державі, варіативністю форм, методів, освітніх програм, типів навчальних закладів. У цих умовах вимоги до рівня сформованості педагогічної відповідальності вчителя зростають. Перебування педагога на вістрі різних сфер діяльності: «людина-людина», «людина-машина», «людина-природа», «людина – знакові системи», «людина-мистецтво» – розширює сферу його відповідальності, оскільки він виявляється єдиним професійним провідником дітей в світі дорослої відповідальності.

До визначення педагогічної відповідальності як важливої риси особистості існують різні підходи.

Відповідальність як морально-етична риса особистості вчителя розглядалася Д.С. Яковлевою, О. А. Кувановою, І.Г. Абрамовою, що дає нам можливість вслід за ними розглядати відповідальність як важливу професійну рису особистості вчителя, що проявляється в готовності і здатності передбачати результати своєї педагогічної діяльності і бути за неї

відповідальним як перед зовнішніми (суспільство, педагогічний колектив, батьки, учні), так і внутрішніми інстанціями (відчуття обов'язку, совість).

О. А. Куванова визначає професійну відповідальність як вид відповідальності, що покладається на особистість у зв'язку з тими або іншими її професійними обов'язками, а педагогічну відповідальність вчителя як відповідальність за виконання ним обов'язків, що покладаються на нього суспільством і самим собою в справі навчання і виховання.

Сформулюємо вироблене нами визначення педагогічної відповідальності – це важлива професійна риса особистості вчителя, що формується в діяльності і виявляється в здатності передбачати результати своєї педагогічної діяльності і усвідомлювати необхідність добросовісного виконання вимог і норм цілісного педагогічного процесу.

Зміст, об'єм і ступінь відповідальності вчителя визначається усвідомленням стратегічних і тактичних завдань виховання і навчання, розумінням тенденцій розвитку системи освіти, сферою і масштабами його інтересів.

Відповідальність – це здатність передбачати результати своєї діяльності і визначати її, виходячи з того, яку користь або шкоду вона зможе принести суспільству.

Теоретичний аналіз професійної відповідальності як риси особистості вчителя дозволив нам виділити ряд його особливостей:

- провідна роль морально-етичної вихованості вчителя як регулятора проявів ним професійної відповідальності;
- органічний взаємозв'язок формування професійної відповідальності і професійної спрямованості вчителя, його інтересів і нахилів;
- органічний взаємозв'язок проявів професійної відповідальності вчителя і його практичної готовності до виконання ним професійних функцій.

Специфіка педагогічної діяльності полягає в тому, що вона вимагає від учителя постійної роботи над собою, над вдосконаленням своїх знань та умінь, своєї майстерності, яка досягається завдяки застосуванню інновацій, що впроваджуються у навчальний процес. Ефективним стимулом в такій роботі над собою може бути високорозвинена відповідальність учителя за доручену справу. Постійне підвищення педагогічної відповідальності вчителя за результати своєї праці – це завдання, яке стоїть перед органами освіти, навчальними закладами з підготовки педагогічних кадрів, перед самим вчителем.

Педагогічна відповідальність як риса особистості тісно пов'язана з такою категорією як професійна спрямованість. Остання є певною системою прагнень, поглядів, позицій, мотивів, що забезпечує позитивне ставлення особистості до даної професії, стійкий інтерес до неї. У єдності з відповідними здібностями ця спрямованість утворює професійне покликання. Наявність якого у поєднанні із сформованістю педагогічної відповідальності складає необхідні передумови успіху в педагогічній діяльності.

Таким чином, педагогічна відповідальність за відношенням до професійної спрямованості виступає одним із найважливіших мотивів, ієрархія яких складає цю спрямованість. Отже, поза формуванням педагогічної відповідальності не може бути сформована і професійна спрямованість особистості. У той же час формування педагогічної відповідальності як мотиву діяльності також не може бути організовано як окремий процес. Це органічна сторона цілісного процесу формування професійної спрямованості особистості, результатом якого є формування готовності до професійної діяльності. Як наголошується у присвяченій цьому питанню літературі, «професійна педагогічна спрямованість утворює той каркас, навколо якого компонується основні риси особистості. Практично дуже важко визначити власне педагогічні якості від інших властивостей особистості вчителя, що впливають на успіх його діяльності. Вони проявляються, формуються і розвиваються в загальній структурі властивостей, відносин і дій особистості вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності і є синтезом різнобічних здібностей, рис, інтелекту, відчуттів і волі».

Цінності педагогічної діяльності обумовлені тією роллю, яку відіграє вчитель у житті суспільства, і пов'язані вони з прагненням до самоствердження. Цими цінностями виступають такі особливості педагогічної діяльності, як суспільна значущість праці вчителя,

можливість постійно поповнювати свої знання, творчий і різноманітний характер праці вчителя. Особливого значення набувають цінності мети і цінності способів педагогічної діяльності, стимулювання вчителя до розвитку професійного цілепокладання, оволодіння гнучкими педагогічними технологіями і технікою досягнення цих цілей. Усвідомлення названих цінностей визначає характер професійної відповідальності вчителя.

Відповідальність як професійно-етична риса особистості вчителя відноситься до педагогічних цінностей і взаємопов'язана з рефлексією.

Психологи (Л.М. Кларіна, В.А. Петровський, Т. А. Царегородцева, Г. А. Цукерман) відзначають ряд взаємопов'язаних моментів педагогічної рефлексії: усвідомлення вчителем справжніх мотивів своєї педагогічної діяльності, уміння відрізнити власні труднощі від проблем і труднощів учнів, здатність до емпатії, оцінка наслідків особистісних дій учнів.

Відзначимо дуже важливу особливість прояву відповідальності в педагогічному процесі. Учень як суб'єкт педагогічного процесу теж є носієм відповідальності. Він є суб'єктом своєї власної відповідальності. Важливим показником правильно організованої педагогічної взаємодії виступає і розвинене відчуття взаємної і колективної відповідальності за успіх кожного і колективу в цілому.

Мірилом цього успіху повинні виступати реальні просування кожного учасника педагогічного процесу від початкових до досягнутих показників, здійснення особистісної траєкторії розвитку.

Відповідальність за результат своєї діяльності передбачає наявність у вчителя професійної педагогічної самосвідомості.

Професійна педагогічна самосвідомість – це комплекс уявлень вчителя про самого себе, як професіонала. Ступінь педагогічної відповідальності вчителя взаємопов'язаний з наявністю і рівнем самосвідомості, одним з компонентів якого є аналіз і оцінка результатів своєї діяльності.

Лише постійне осмислення, аналіз і перебудова власного досвіду дозволяє вчителю розвивати свою майстерність. Рефлексивне ставлення вчителя до власної діяльності є одним з найважливіших психологічних умов глибокого її усвідомлення, критичного аналізу і конструктивного вдосконалення.

Рефлексивний аналіз діяльності не є замкнутим процесом в індивідуальному просторі. Навпаки, здатність людини рефлексивно ставитися до самого себе і до своєї діяльності є результатом засвоєння особистістю соціальних відносин. Процеси рефлексії пронизують професійну діяльність вчителя. Вони проявляються:

- у процесі практичної взаємодії вчителя з учнями, коли вчитель прагне адекватно розуміти і цілеспрямовано регулювати думки, відчуття, вчинки учнів;
- у процесі проектування діяльності учнів, коли вчитель розробляє цілі навчання і шляхи їх досягнення з урахуванням особливостей учнів і можливостей їх просування в розвитку;
- у процесі самоаналізу і самооцінки вчителем власної діяльності і самого себе як суб'єкта.

Зв'язок відповідальності з іншими компонентами особистості вчителя, а саме між рівнем розвитку відповідальності і прагненням вчителя до професійного вдосконалення, підводить нас до вивчення проблеми спеціально організованої педагогічної дії на аналітичну діяльність студентів в період навчання в коледжі як одного з шляхів формування відповідальності майбутнього вчителя.

Таким чином, зміст, об'єм і ступінь відповідальності вчителя визначаються усвідомленням стратегічних і тактичних завдань навчання і виховання.

Формування педагогічної відповідальності як мотиву педагогічної діяльності тісно пов'язано з оволодінням студентами необхідними для них знаннями і уміннями, способами діяльності, розвитком педагогічного мислення.

Професійна відповідальність по відношенню до професійної спрямованості виступає одним з важливих мотивів. Поза формування педагогічної відповідальності не може бути сформована професійна спрямованість особистості.

Педагогічна відповідальність як професійно-етична риса особистості вчителя відноситься до педагогічних цінностей і тісно пов'язана з рефлексією. Рефлексивне ставлення студента, майбутнього вчителя, до своєї діяльності є одним з найважливіших психологічних умов глибокого її усвідомлення, критичного аналізу і конструктивного її вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития: инновационный курс /В.А.Андреев. – Казань.: Изд-во КГУ, 1999. – 160 с.
2. Бех І.Д. Цінності як ядро особистості //Цінності освіти і виховання: наук. метод. зб. / За ред. О. В. Сухомлинської, ред. П.Р. Ігнатенка, Р.П. Скульського, упор. О.М. Павліченка. – К., 1997. – С. 9-11.
3. Бех І. Особистісно орієнтоване виховання: шляхи реалізації // Рідна школа. – 2000. – № 1-2.
4. Євтух М.Б. Сучасні тенденції професійної підготовки вчителя. //Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі. Зб. наукових праць. – Рівне: Волинські обереги, 2002. –175 с.
5. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А.Маслоу. – М.: Рефл –бук, 1999. – 425 с.
6. Мороз О.Г, Сластьонін В.О, Філіпенко Н.І. Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація. – К., 1997, с.44-80.
7. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 576 с.
8. Сластёнин В.А., Каширин В.П. Психология и педагогика – М.: Академия 2007, 478 с.